

Pojetí selských písmáků, a zvláště F. J. Vaváka českým dějepisectvím na přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století

Tomáš Pánek

THE VIEW OF PEASANT SCRIBES AND IN PARTICULAR F. J. VAVÁK IN CZECH HISTORIOGRAPHY IN THE 1930S AND 1940S

The study analyses the concepts of peasant scribes and in particular F. J. Vavák in the works by Zdeněk Kalista, František Kutnar and Bedřich Slavík in the period of the Second Republic and the first years of the Nazi occupation. It notes the broader temporal factors influencing their interpretations, and the sources they drew on in formulating their theses.

KEYWORDS:

history of historiography; Czech historiography; František Jan Vavák; Second Republic; Nazi occupation

Při širším náhledu na české dějepisectví první poloviny 20. století je v období přelomu třicátých a čtyřicátých let nápadná produkce značného množství textů o dějinách literární tvorby lidových vrstev. Vedle jiného tehdy čeští historikové věnovali pozornost dílu selských písmáků, zejména Františku Janu Vavákovi.¹ V této studii si kladu za cíl analyzovat základní rysy těchto interpretací písmácké tvorby. Celý problém bude nutné vztáhnout k širším dobovým obzorům, které mocně ovlivňovaly tehdejší pojetí českých historiků, a zároveň nastínit koncepční zdroje, z nichž čeští historikové při tvorbě svých pojetí vycházeli.

DOBOVÁ INTENZIFIKACE ZÁJMU O DĚJINY ZEMĚDĚLSKÉHO LIDU

Ke zvýšenému zájmu českého dějepisectví o dějiny selského lidu² nepochybně přispěly hodnotové a světonázorové proměny druhorepublikové politické scény.³ Při realizaci požadavku stmelení národa připadla klíčová role agrární straně, která otu-

1 Bibliografie české historie registruje v období let 1937–1941 celkem 21 textů obírajících se různými aspekty Vavákova života a díla a 26 referátů o těchto pracích: Stanislava JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ (ed.), *Bibliografie české historie za léta 1937–1941*, Praha 1951, bibliografické záznamy č. 1185, 1981, 2287, 2734, 5102, 5935, 9521, 9871 a 13216.

2 K tématu selských dějin v české historiografii, respektive k českému agrárnímu dějepisectví viz sborník: Ivo NAVRÁTIL (ed.), *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998; srov. také podobně zaměřené monotematické číslo *Východočeských listů historických* 32, 2014.

3 K nim zejména Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha 1997.

pila dřívější politiku hájení stavovských zájmů ve prospěch argumentace celonárodní.⁴ Prvky agrární ideologie⁵ byly vkomponovány do ideové platformy Strany národní jednoty [dále jen SNJ], když se základní hodnotou druhé republiky měl stát Švehlův „konzervativní selský rozum“, a to při odmítnutí myšlenkového odkazu T. G. Masaryka.⁶ Již v říjnu 1938 byla nastíněna role připravované SNJ s tím, že v nově budovaném státě dojde k posílení pozic lidu pracujícího na půdě, který je předurčen k vedení státu spolu s jinými národně uvědomělými třídami.⁷ Ve vládním programovém prohlášení SNJ z prosince 1938 byly v oblasti hospodářské politiky povznesení úrovně české vesnice a udržení zdravého a silného zemědělství definovány jako jedny z hlavních zájmů národa a státu.⁸ Významným zdrojem národní a státní obrody se stala usměrněná kulturní politika, když věda a umění měly čerpat z národní tradice a domácí půdy. Národní kulturní rada, dohlížející na novou tvorbu, měla napomáhat vládní politice vnášet do společnosti budovatelský optimismus, lásku k národu, rodné půdě a Bohu.⁹ Ač po okupaci v březnu 1939 došlo k pevnějšímu stmelení ideových a politických proudů na společném národně obranném a protiněmeckém základě,¹⁰ byly některé dřívější agrární ideje využitelné pro celonárodní obranný postoj přeneseny i do protektorátních let. Agrární tisk byl například R. Beranem iniciován, aby posiloval jednotu národa a citoval spisovatele mající blízko k selství.¹¹

Do tehdejšího ideového proudění, v němž byl zdůrazněn význam zemědělského lidu pro českou národní společnost, zasáhlo mnoho intelektuálů včetně historiků. Často šlo o učence přímo spjaté s agrární ideologií a politikou, když sama agrární strana roku 1934 vytyčila jejich úkol, jímž měla být osvěta lidu a obohacení národní kultury pozitivními elementy rolnického života.¹² Program „Jak budovat druhou republiku“, který vzešel z okruhu intelektuálů okolo revue *Brázda*, přímo inspiroval

4 Tamtéž, s. 102; Jan KUKLÍK, *Úloha agrární strany při změně politického systému druhé republiky a vzniku Strany národní jednoty*, in: Jiří Šouša — Daniel E. Miller — Mary Hrabik Samal (edd.), *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha 2001, s. 133–141.

5 K dějinám jednotlivých aspektů českého agrarismu viz sborníky: J. ŠOUŠA — D. E. MILLER — M. HRABIK SAMAL (edd.), *K úloze a významu agrárního hnutí*; Eduard KUBŮ — Jiří ŠOUŠA — Aleš ZÁŘICKÝ (edd.), *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948. Diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*, Praha 2014.

6 J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 59.

7 Jan GEBHART — Jan KUKLÍK, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha — Litomyšl 2004, s. 51.

8 Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany*, Praha 2011, s. 371.

9 J. GEBHART — J. KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 104, 186; J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 121–122.

10 Jan GEBHART — Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české. XVa. 1938–1945*, Praha — Litomyšl 2006, s. 208–209, 241–242, 478–479.

11 J. ROKOSKÝ, *Rudolf Beran*, s. 456–457.

12 Roman HOLEC, *Intellektuelle Agrarreliten in Ost- und Mitteleuropa im Vergleich*, in: Eduard Kubů — Torsten Lorenz — Uwe Müller — Jiří Šouša (edd.), *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*, Berlin — Praha 2013, s. 175–193, zde s. 180–181.

některé teze programového prohlášení SNJ.¹³ V tomto programu, na němž měl podíl F. Kutnar,¹⁴ nalezneme vedle ocenění zemědělství jakožto pilíře hospodářské obnovy nově budovaného státu také vyzdvižení zemědělského lidu jako zdroje životní a mravní síly národa.¹⁵

Kutnar tuto tezi rozvíjel i později v protektorátních letech, když zde svou roli hrála pocíťovaná potřeba národně obranné jednoty. Český historik ve svých textech¹⁶ vyjádřil nutnost, aby se jednotlivé společenské vrstvy navzájem poznávaly a byla tak nastoupena cesta k novému chápání národní společnosti, a to na základě uvědomění si nutné součinnosti všech jejích částí. Význam každé složky národa je podle Kutnara dán jejím úkolem v národním organismu, tj. dílčí pracovní účastí na osudu národního celku. Význam zemědělského lidu poté vidí v jeho hospodářské funkci (výživa národa a produkce surovin), v jeho postavení ve společenské skladbě (biologický kořen národních sil) a v jeho myšlenkové výbavě, když některé znaky selského myšlení považuje za významné pro český nacionalismus (tradicionalismus a lásku k půdě jakožto hmotné vlasti, prostorovému předpokladu národa). Nakonec prohlašuje selský lid díky těmto jeho úkolům za nejdůležitější část národa vůbec. Podobné formulace lze nalézt také u jiných historiků, když například podle B. Slavíka selský lid uchovává význačné rysy české národní individuality.¹⁷

Tyto obecnější úvahy o významu zemědělského lidu pro národní společnost a o potenciální plodnosti proniknutí celého národa selskými hodnotami vyrůstaly z promyšlení možných perspektiv českého vývoje po Mnichovu a okupaci v březnu 1939 a zároveň zbystřovaly oko českých historiků o dějiny selského lidu. Výzkum selských dějin získal výrazně aktuální nádech a byl tak českými historiky chápán a prezentován. Tyto aktivity českých dějepisců je možno považovat za jeden z výrazů dobového trendu, kdy za druhé republiky a protektorátu v české společnosti věda a kultura do značné míry suplovaly politiku,¹⁸ respektive si nárokovaly právo být iniciátorem, nositelem a ideologickou oporou určitých společensko-politických projektů.

Za jeden z úkolů bylo prohlášeno poznávat skrze studium minulosti selského stavu jeho bytost a napomáhat tak tomuto stavu uvědomovat si vlastní hodnoty, ale také tyto hodnoty aktualizovat v širším veřejném prostoru české společnosti. Slavík hovořil o studiu (dějin) lidové literatury jako cestě k odhalení duše lidu a jeho tvůrčí síly, které má vědomý vychovatelský účel, jímž má být zvyšována duchovní úroveň zemědělského lidu.¹⁹ Podobně F. Kutnar zdůraznil, že selská kultura se musí s pomocí vědecko-poznávacích nástrojů stát životnou součástí soudobého duchovního

13 J. GEBHART — J. KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 116–118.

14 František KUTNAR, *Generace Brázdy*, Praha 1992, s. 143–168.

15 *Jak budovat druhou republiku*, Brázda 19 (1), 1938, s. 669–684, zde s. 676.

16 František KUTNAR, *Místo zemědělství v národě*, Brázda 21 (3), 1940, s. 277–279; TÝŽ, *Zemědělství v národě a jeho úkoly*, Brázda 21 (3), 1940, s. 303–305.

17 Bedřich SLAVÍK, *K studiu lidové literatury*, Brázda 20 (2), 1939, s. 676–677.

18 J. GEBHART — J. KUKLÍK, *Druhá republika*, s. 197–199; TÝŽ, *Velké dějiny*, s. 478.

19 B. SLAVÍK, *K studiu*.

bytí.²⁰ Český historik chápal vědecké poznávání zemědělského lidu včetně jeho minulosti za podklad úspěšné agrární politiky. Hospodářské a společensko-kulturní povznesení selského stavu, na němž se měla podílet věda, považoval za vybudování nejistějších základů hmotného a duchovního života českého národa. Nejpříměji vyjádřil úkoly českého dějepisce na tomto poli Z. Kalista, který nejprve odsoudil masarykovskou orientaci ČSR a jedinou možnou ideologickou platformu pro nový stát shledal v Pekařově „selském realismu“ a pojetí českých dějin.²¹ Podle Kalisty musí „nová historiografie“ porozuměním pro duši minulé doby sblížit současného člověka s jeho předky. A tento úkol je nesmírně důležitý právě v případě dějin selských, kdy se současné české agrární hnutí musí rozrůst v široký, tvořivě konzervativní proud národní tradice, který se stane základem a nositelem celého národního vývoje do budoucna.²²

SUDETONEMECKÉ INTERPRETACE POČÁTKŮ ČESKÉHO NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Od třicátých let nalezneme u sudetoněmeckých historiků argumentaci, jíž bylo současné sudetoněmecké právo na vlast (*Heimatsrecht*) odvozováno od německé historické práce a kulturního vlivu na povznesení českých/sudetských zemí.²³ Toto schéma našlo svou systematizaci ve Pfitznerově pojetí sudetoněmeckých dějin, které propojil s koncepcí českých dějin u J. Pekaře, když jednu z hlavních sil sudetoněmecké historie identifikoval v Pekařově tezi o úzké dějinné souvislosti a vzájemném ovlivňování českého a německého národa.²⁴ Ač toto pojetí Pfitzner prohlásil za jeden ze základů dobrého sousedství, přeci jen se teoreticky vytčeného oboustranného ovlivňování sudetoněmeckých historikové zejména od konce třicátých let ve své praxi zmocnili výrazně jednostranně, a to přexponováním německých zásluh na vývoj českých zemí a české národní společnosti.

Týkalo se to také interpretací počátků českého národního obrození, kterému se někteří sudetoněmeckí badatelé věnovali od dvacátých let. Zejména Eugen Lemberg předložil tezi, že podmínky pro národní obrození Čechů byly dány poněmčením původně nadnárodní barokní kultury českých zemí.²⁵ Na toto poněmčení mělo vliv několik faktorů, a to především působení německých učenců a umělců okolo hraběte Šporka, aktivity učených společností vydávajících německy psané časopisy, podpora překladů západní literatury do německého jazyka hrabětem Kinským i jinými a Dobnerovo historicko-kritické působení. Tímto přechodem od baroka k tzv. katolickému

20 F. KUTNAR, *Zemědělství*, s. 304–305; TÝŽ, *Místo zemědělství*, s. 277; TÝŽ, *Otázka lidu ve vědě a politice*, Brázda 21 (3), 1940, s. 233–234.

21 Zdeněk KALISTA, *Dny, kterými jsme prošli*, Lumír 45, 1939, s. 25–34.

22 TÝŽ, *O potřebě duchového zřetele při dějinách selských*, Řád 5, 1939, s. 31–40, zde s. 39–40.

23 Zejména Wilhelm WOSTRY, *Die geschichtlichen Grundlagen des Sudetendeutschtums*, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 2, 1938, s. 1–30.

24 Josef PFITZNER, *Sudetendeutsche Geschichte*, Reichenberg 1937, s. 11–20.

25 Eugen LEMBERG, *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen. Geistesgeschichtliche Studie, am Lebensgang Josef Georg Meinerts (1773–1844)*, Reichenberg 1932.

osvícenství se české země přimknuly ke katolickému osvícenství německého jihu, došlo k jejich zapojení do německé kultury, a tím i k jejich kvalitativní proměně. Důrazem, který osvícenci kladli na obecně humanistické cíle skrze povznesení vlastního působiště (vlasti), bylo vedle jiného umožněno, aby se z tohoto celoněmeckého kulturního okruhu začaly české země kulturně oddělovat na platformě zemského patriotismu. V jeho lůně se zrodily počátky národního okruhu českého a potom sudetoněmeckého, když zde Lemberg klade důraz na vzestup měšťanstva, které akcentovalo národně-jazykové rozdíly, a na zesílený zájem o zemské dějiny, který vyvolával vědomí protikladu mezi dřívějším historickým významem češtiny a její malou soudobou vahou, a tím i snahu o nápravu tohoto stavu. K počátkům českého národního obrození přispěl ovšem zejména osvícenský příklon k lidovému elementu jako zdroji esteticko-morálních hodnot a jako objektu vědeckého bádání a sociální vzestup nižších tříd jejich vzděláváním. Lemberg načrtává význam širokého lidovýchovného hnutí pro vzdělání širokých českých vrstev, které bylo iniciováno K. H. Seibtem a F. Kindermannem skrze organizaci obecných škol, podporu české knihy a vyučování v českém jazyce.

Podobné zdůraznění motivů německého vlivu na české národní obrození nalezneme také u E. Wintera — nejsilněji jsou rozvedeny v jeho pracích z přelomu třicátých a čtyřicátých let.²⁶ Oproti Lembergovi v nich vyzdvihává spíše saské popudy pro kulturně-duchovní vývoj sudetských zemí, které se mu již v poslední třetině 17. století dostávají do okruhu severoněmeckého vlivu. Saské protestantsko-osvícenské impulzy byly v sudetských zemích promíšeny s domácími prvky ve zvláštní formu katolického osvícenství, které dalo českému obrození přinejmenším čtyři podněty. Při jejich identifikaci se Winter ve dvou případech více méně shoduje se staršími interpretacemi Lembergovými. Jde o piaristické bádání nad dějinami českých zemí, které významně podnítilo péči o český jazyk, a Kindermannovu organizaci obecných škol a podporu česky psané literatury, které umožnily masové vzdělání dětí. Dále Winter zmiňuje krátké trvání generálních seminářů, z nichž vyšlo mnoho kněží, majících vliv na duchovní formování českého národa, a konečně Bolzanovo pojetí vlasti, podle něhož mají český i německý národ prospívat společné zemi, a tím i obecnému blahu. U Čechů se totiž podle Wintera v 19. století na rozdíl od sudetských Němců pojmy vlasti a národa kryly a jejich národním snahám prospívaly jak zemský patriotismus, tak romantická národní myšlenka. Sudetoněmecký historik shrnuje, že zejména v letech josefinismu, který mu je nejdůležitějším předpokladem a vlastním počátkem českého obrození, připadl v Rakousku sudetským Němcům velký civilizační úkol (zejména na poli školském a úřednickém), zatímco Češi omezili svůj pohled na užší vlast a její duchovní zdroje, které jim umožnily, aby se v několika dekadách dožili nesmírného národně-kulturního rozmachu.²⁷

Tento exkurz k sudetoněmeckým interpretacím byl nutný, neboť na konci třicátých let bylo vyvrácení koncepcí sudetoněmecké historiografie pocítováno jako je-

26 Eduard WINTER, *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha 1940, s. 193–215, 221, 240, 242–245; TÝŽ, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945, s. 61–62, 64–65, 153–154, 189–194, 364–366.

27 TÝŽ, *Tisíc let*, s. 221; TÝŽ, *Josefinismus*, s. VII–VIII, 193.

den z úkolů české historické vědy.²⁸ Sudetoněmecké pojetí českého národního obrození, v němž byla tehdejší česká společnost občas dehonestována jako sedlácký národ (*Bauernvolk*), který dosáhl své kulturní vyspělosti teprve v důsledku německého vlivu, nezůstalo bez odezvy v řadách české historiografie. O tom nás zpravuje Z. Kalista: „Němci by nás byli rádi stlačili na národ pouhých primitivů; selského lidu, pracovitého sice, ale nekultivovaného, jehož kulturní potřeby museli odjakživa obstarávat oni. Bylo třeba ukázat, že tento ‚selský národ‘, tj. veliké masy venkovského lidu, jež tvořily základ velikého procesu národního obrození na konci 18. a na začátku 19. století, nebyly jen nevzdělaná, nerudná masa bez kulturního cítění a vůbec kulturního života.“²⁹ Čeští historikové tak v reakci na sudetoněmecké interpretace položili důraz na kulturní výkony barokního a raně obrozenického selského lidu, zhmotněné zejména v dílech selských písmáků, a to ve snaze dokázat kulturní vyspělost tehdejšího selského prostředí. Zároveň ve svých pojetích silněji exponovali domácí, české kořeny národního obrození včetně místa vlastních selských vrstev v tomto procesu, a to v jasné rezignaci na tematizace oněch německých faktorů, které zdůrazňovali jejich sudetoněmečtí kolegové.

ČESKÉ ZDŮRAZNĚNÍ DOMÁCÍCH, BAROKNÍCH KOŘENŮ NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Úkol zmocnit se kulturních dějin českého selského lidu připadl v české historické vědě na přelomu třicátých a čtyřicátých let badatelům z jejího katolicko-konzervativního proudu.³⁰ Historikové zařaditelní do této linie byli ke splnění tohoto cíle svým pojetím českých dějin (zejména epochy baroka a jeho vztahu k národnímu obrození) predisponováni nejlépe. Právě baroko mělo potenciál sehrát v historickém myšlení české společnosti po národně-státních katastrofách let 1938–1939, které byly často chápány jako nová Bílá hora, výrazně aktuální, psychologicky povzbudivou roli a jako takové bylo například Z. Kalistou prezentováno. Český historik prohlásil baroko za jednu z nejtragičtějších epoch české historie, a to v ohledu státním, národnostním i hospodářském, ale zároveň dobou, v níž si český národ i přesto zachoval výrazný životní elán. Pod zorným úhlem soudobé tragédie je Kalistovi baroko znamením odolnosti a síly českého kmene a nadějí do budoucna.³¹

Výraznému rozvedení se tak muselo v této době dostat tezi katolicko-konzervativní linie české historiografie o domácích, barokně-katolických kořenech českého

28 Tomáš PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepiscevtví v letech 1938–1945*, *Dějiny — teorie — kritika* 12, 2015, č. 2, s. 253–287, zde s. 269–270.

29 Zdeněk KALISTA, *Po proudu života*, sv. 2, Brno 1996, s. 504.

30 K této ideálně typicky vymezené linii české historiografie, jakož i k jejímu „evangelicko-pokrokářskému“ protějšku srov. Miloš HAVELKA, „Smysl“, „pojetí“ a „kritiky dějin“, „historická identita“ a historické „legitimizace“ (1938 až 1989), in: týž (ed.), *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*, Praha 2006, s. 7–60, zde s. 39.

31 Zdeněk KALISTA, *Co říká výstava Pražské baroko*, *Brázda* 19 (1), 1938, s. 377–379.

národního obrození. Tato interpretace byla jak nadějeplná pro české adresáty historiografických textů (cesta od národní katastrofy k novému vzkříšení), tak zároveň umožňovala vyhnout se rozvedením domácích motivů českého obrozovacího procesu akcentací německých vlivů na tento proces, které ve svých pojetích protežovali sudetoněmečtí vědci. A současně v této koncepci přechodu mezi barokem a obrozením sehrávaly významnou roli české lidové vrstvy, což umožňovalo vytvářet paralely a aktualizovat určité rolnické hodnoty při promýšlení dalšího vývoje českého národního společenství.

Základní rysy této koncepce byly vybrušovány během širší rehabilitace baroka³² v předchozích desetiletích, zejména v letech ČSR. Jednou z motivací jejich nositelů byla snaha postavit proti oficiálnímu prvorepublikovému pojetí českých dějin, spatřujícímu jejich vrchol v české reformaci, vlastní koncepci, která daleko silněji akcentovala katolické prvky. Tehdy probíhající diskuse o těchto pojetích probíhaly uvnitř české historiografie mezi její katolicko-konzervativní a evangelicko-pokrokářskou linií.³³ Po Mnichovu došlo u některých historiků z katolicko-konzervativního proudu v souvislosti s odmítnutím masarykovského odkazu ke snaze o ideové nasycení české národní společnosti právě katolicko-konzervativním obrazem českých dějin jakožto údajně jediným správným, což souznělo s oficiálním ideologicko-politickým diskurzem druhé republiky. Po březnové okupaci však došlo k určitému stmelení obou větví české historické vědy na společném národně obranném a protiněmeckém základě.³⁴

A právě ona katolicko-konzervativní koncepce počátků českého národního obrození v domácích, barokně-katolických kořenech sehrála v této konstelaci významnou roli. Zdá se, že byla z národně obranných důvodů akceptována i historiky z evangelicko-pokrokářského proudu českého dějepisectví, ovšem pouze jako dobově nutně podmíněná, kterou bude možné s vyhlídkou na bližší či vzdálené osvobození opět opustit a nadále rozvíjet ono za první republiky oficiální pojetí českých dějin. O tom svědčí například vyznání K. Krofty z roku 1940, které je možné chápat jako vyjádření paralely mezi pobělohorskou balbínovskou historiografií a současnými snahami katolicko-konzervativní linie českého dějepisectví: „Ačkoli jsem [...] odedávna plně uznával a stále uznávám záslužnost balbínovského přizpůsobení českého vědomí národního poměrům nastalým u nás převratem bělohorským, byl jsem vždy a dosud jsem přesvědčen, že setrvání při národním vědomí takto upraveném nebylo by bývalo štěstím pro náš národ, že naopak štěstím bylo jeho překonání.“³⁵

32 K té např. Vít VLNAS, *Objevení krásy baroka*, in: týž (ed.), *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 28–33; Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*, Praha 2010, s. 1261–1274.

33 Podrobný vhled do tohoto historiografického sporu o baroko podává Zdeněk KALISTA, *Český barok u Josefa Pekaře*, in: Rudolf Holinka (ed.), *O Josefu Pekařovi. Příspěvky k životopisu a dílu*, Praha 1937, s. 153–198.

34 Obecně k tehdejšímu českému národně obrannému historismu Jan TESAŘ, *Vlast, národ a dějiny v českém myšlení na počátku okupace (torzo z roku 1967)*, in: týž (ed.), *Traktát o „záchrane národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, Praha 2006, s. 69–287.

35 Kamil KROFTA, *Nesmrtelný národ. Od Bílé hory k Palackému*, Praha 1940, s. 570.

KONKRÉTNÍ ČESKÉ INTERPRETACE SELSKÝCH PÍSMÁKŮ

Základní linie pojetí selských písmáků českou historiografií na přelomu třicátých a čtyřicátých let již byly připraveny dílem Josefa Pekaře. Pekařovy teze si jeho žáci uspořádali již roku 1937, když lze v tehdy vydaném sborníku³⁶ identifikovat dva problémové okruhy jejich interpretací Pekařova myšlení, z nichž vyrostly jejich pozdější obrazy písmáckých dějin.

Jde zejména o Pekařovo pojetí baroka a jeho vztahu k obrozenské epoše,³⁷ když podle Kalisty český historik formuloval baroko jako období, v němž podlomená národní síla v reakci na nebezpečí, která národ ohrožovala, znovu ožila, a tak vznikly počátky českého národního obrození, a to v linii osobností Balbína, Beckovského, Frozína a Vaváka. Za mezník v Pekařově myšlení považuje Kalista jeho referát o prvním dílu Skopcovy edice Vavákových pamětí z roku 1907, kde se Pekařovi stal Vavák dokladem vysoké myšlenkové úrovně a národní uvědomělosti lidových vrstev druhé poloviny 18. století. Zde podle Kalisty Pekař poprvé jasněji odmítl tezi, že teprve buditelé probouzeli národně neuvědomělou masu, a naopak formuloval názor, že tato masa sama byla prodchnuta národní myšlenkou, tedy že české obrození nezačalo až přímo osvícenstvím.

Druhou větev Pekařova vlivu lze shledat v Kutnarově zdůraznění jeho zájmu o dějiny selského stavu, konkrétně jeho mentality (Kutnarovou terminologií „myšlenkové tváře“), a jeho obecně vysokém hodnocení významu selského lidu v českých dějinách.³⁸ Podle Kutnara charakterizoval obrozenské selství Pekař ve svých podobiznách Vaváka a Dlaska, kteří se mu stali dokladem národně-kulturní vyspělosti mas, a to dávno před buditelskými snahami. Vavák stojí Pekařovi v řadě počínající Balbínem, která představuje domácí, vnitřní kořeny českého národního obrození, a zároveň je dokladem činné vůle selského stavu zařadit se do širšího národního celku. Svým psychologizujícím pohledem na oba písmáky podle Kutnara český historik předznamenal nové možné výboje agrární historiografie.

U Pekařových žáků dochází za druhé republiky a okupace k silné aktualizaci jeho myšlenek. Kalista volal po dalším rozvinutí Pekařovy teze o zintenzivnění české národní myšlenky v baroku,³⁹ když sám celý problém vztáhl k širším západoevropským obzorům. Podle Kalisty prodělalo české baroko (po)bělohorskými změnami hlubší diskontinuální zážitek než baroko v západních zemích, a proto se v něm silněji vzmohlo historické myšlení, které napomáhalo národu udržovat vědomí kontinuity s předky, a vědomí jazykové (u selského lidu a kléru), tedy dva podstatné díly národní jsoucnosti.⁴⁰ Kalista charakterizoval skladbu české barokní společnosti odkazem ke třem jejím základním osobnostním typům, když se mu stal F. J. Vavák představite-

36 R. HOLINKA (ed.), *O Josefu Pekařovi*.

37 Z. KALISTA, *Český barok*, s. 162–163, 166–169, 177.

38 František KUTNAR, *Josef Pekař — historik selského stavu*, in: R. Holinka (ed.), *O Josefu Pekařovi*, s. 199–213.

39 Z. KALISTA, *Co říká výstava*, s. 378.

40 TÝŽ, *Úvod*, in: týž (ed.), *České baroko*, Praha 1941, s. 7–50, zde s. 35–41.

lem touto barokní kulturou nasyceného českého sedláka.⁴¹ Nejhluběji poté český historik nahlédl do myšlenkového světa selského lidu ve své edici písmácké poezie L. a J. Volných a právě Vaváka.⁴² V ní zvolil metodu výběru charakteristických úryvků z těchto děl, aby lépe vynikla jejich vývojová spojitost, která vychází ze zakořenění českého sedláka v duchovním prostředí českého baroka. Zároveň Kalista zvolil takové texty, které svědčí o vysoké myšlenkové úrovni selského lidu, a to zejména ve vztahu ke kultuře vyšších společenských vrstev a k širším intelektuálním proudům.⁴³

Podobný motiv je rozvinut i u B. Slavíka, kterému se Vavákova tvorba také stává dokumentem o obecnější kulturně-národní vyspělosti lidových mas jeho doby.⁴⁴ Na rozdíl od Kalisty však toto český literární historik tvrdí nikoli s odkazem na pasivní přítomnost důkazů o vysoké myšlenkové úrovni selského lidu v dochovaných písmáckých textech, nýbrž klade důraz na Vavákovu vědomou snahu, tj. intence, které do tvorby svých textů vkládal. Vavákovu tvorbu tak charakterizuje jako národně uvědomovací, když jeho poezii typizuje jako vlastenecky výchovnou a historicky poučnou.⁴⁵ S ohledem na celou svou (nikoli pouze básnickou) tvorbu zaujímá takto charakterizovaný Vavák své místo také ve Slavíkově syntetickém nástinu písmácké tvorby.⁴⁶ Ta se podle Slavíka mezi počátkem 18. století a polovinou 19. věku obecně vyznačovala vědomou záchovnou snahou, která byla podepřena důvěrou v tradiční hodnoty a budoucnost národa, v čemž se stýkala s úsilím vzdělavců a městských kulturních vrstev. Toto období písmácké tvorby je českému historikovi spojujícím článkem mezi lidovým literárním barokem a novodobými literárními snahami 19. století, obírajícími se tématem venkovského lidu.⁴⁷

Nejvíce energie ovšem věnoval selským písmákům F. Kutnar, u něhož zároveň nalezneme nejpracovanější Vavákův obraz. V prvních letech protektorátu se objevují základní kontury jeho interpretací, které byly dále rozvedeny v pracích poválečných. Na počátku tohoto období věnoval Vavákovi jednu monografii a vydal Dlaskovy paměti,⁴⁸ když písmácká problematika zaujala významné místo v jeho šíře koncipovaných pracích o obrozenském nacionalismu (resp. vlastenectví)⁴⁹ a selských dějinách.⁵⁰ Je

41 TÝŽ, *Co říká výstava*, s. 379.

42 TÝŽ (ed.), *Truhlice písní. Poesie českých písmáků XVII.–XVIII. století*, Praha 1940.

43 Srov. vlastní Kalistovu charakteristiku této metody: Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond 726 Zdeněk Kalista, kart. 78, text *Česká historiografie 1939–1945*, s. 14.

44 Bedřich SLAVÍK, *Písmáci našeho lidu*, Brázda 20 (2), 1939, s. 635–636.

45 TÝŽ, *Čeští venkovští básníci*, Brázda 20 (2), 1939, s. 589–590.

46 TÝŽ, *Písmáci selského lidu*, Praha 1940, s. 9–10.

47 Tamtéž, s. 31–32.

48 František KUTNAR, *František Jan Vavák*, Praha 1941; TÝŽ (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, Praha 1941.

49 TÝŽ, *Obrozenecký nacionalismus*, Praha 1940; TÝŽ, *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*, Praha 2003. Vydání posleďně citované práce zastavila roku 1940 cenzura.

50 TÝŽ, *Tvář české vesnice v minulosti*, Praha 1942; TÝŽ, *Cesta selského lidu k svobodě*, Praha 1948; TÝŽ, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho dějinám*, Praha 1948.

příznačné, že v protektorátních letech bylo písmácké téma Kutnarem pojednáno spíše na pozadí jeho prací o dějinách českého nacionalismu,⁵¹ zatímco v poválečných letech přesunul důraz na sociálně-stavovské rysy písmácké tvorby.

Český nacionalismus jakožto myšlenková podstata českého národního obrození, která udávala jeho obsah, smysl a cíl, začal v Kutnarově pojetí od druhé poloviny 18. století získávat nové kvalitativní a kvantitativní rysy.⁵² Za nejvýznamnější proměnu považuje nové pojetí národa a jeho společenské skladby, kdy široké masy lidu počaly být vsunovány do obsahu národa. Český historik upozorňuje, že šlo o dvou-
směrný proces. Z jedné strany byl selský lid vysoko zhodnocen v populacionistických teoriích absolutistického státu a zejména se měnilo jeho hodnocení u ostatních společenských vrstev, kdy počínal být vnímán jako významná složka národního celku. Z druhé strany se ovšem také sám zemědělský lid počínal chápat jako součást národa a vědomě se do něho přihlašoval.

V Kutnarových interpretacích tohoto syntetizujícího procesu hrají významné místo právě selští písmáci, kteří mu jsou průkopníky onoho pohybu zdola. Tvoří a látku přejímají z lidové tradice, ale zároveň jsou vtahováni do okruhů vyšší literatury: „... účastní se jí a svým zájmem o širší prostředí národní a světové prorážejí starou vesnickou izolovanost. Vstupují do národa a hlásí se vědomě do jeho služeb a za členy tohoto vyššího kolektiva.“⁵³ V písmáckých představách se vnitřní skladba národa vyrovnává, když již u A. Frozína na přelomu 17. a 18. století alespoň v teorii vstupuje lid jako důležitý činitel do národní skladby, což Kutnar považuje za nový a převratný prvek v pojetí národa a společnosti.⁵⁴ Za společnou, ač v různé míře v jednotlivých dobách přítomnou charakteristiku všech písmáků považuje jejich objímání tematiky selsky hospodářské, náboženské a vlastenecké, když je pro poslední motiv typický zájem o národní dějiny, odpor k cizotě (zejména Němcům) a uvědomělá péče o český jazyk. Zároveň byli písmáci v období vymezeném počátkem první poloviny 18. století a polovinou 19. věku podle českého historika stále více národně činorodější, když mladá písmácká generace před rokem 1848 již vystupuje jako aktivní národně-kulturní činitel.⁵⁵

Jednotlivé nitky tohoto širšího pojetí písmáků se poté sbíhají v Kutnarově podobně F. J. Vaváka z roku 1941.⁵⁶ Zde se mu milčický rychtář stává dokladem nového selství druhé poloviny 18. století, které vychází ze své dosavadní izolace vlastním vzděláváním a stykem s ostatními třídami, když zejména Vavákovy sociálněpolitické názory jsou důkazem vlastní snahy selského lidu o rovnocennost v nově se tvořící národní skladbě. Podle Kutnara společensko-politická rovina Vavákovy vlastenectví

51 Josef HANZAL, *Český venkov v tvorbě Františka Kutnara a jeho předchůdců*, in: I. Navrátil (ed.), *Podíl Františka Kutnara*, s. 9–15, zde s. 11; Karel KUČERA, *O Františku Kutnarovi*, in: Zdeněk Pousta (ed.), *Na paměť Karla Kučery. Výbor z jeho článků a projevů*, Praha 2002, s. 165–185, zde s. 171.

52 F. KUTNAR, *Obrozenecký nacionalismus*; TÝŽ, *Obrozenecké vlastenectví*.

53 TÝŽ, *Cesta*, s. 80.

54 TÝŽ, *Obrozenecké vlastenectví*, s. 43–45.

55 TÝŽ, *Cesta*, s. 83–86.

56 TÝŽ, *František Jan Vavák*.

spíše konzervuje starý společenský systém, avšak přeci jen obsahuje prvky, které rozrušují hranice mezi starou koncepcí politického národa a skupinami bezprávnými, a tak k dosavadnímu pojetí národa jako jednoty pokrevní, jazykové, kulturní a zvykové připojují další znak jednoty politické. Tomuto selskému vřazování do národa navíc Vavák přinášel velké služby vlastním aktivním stykem s ostatními společenskými vrstvami.

Vlastenectví milčického rychtáře⁵⁷ je podle Kutnara nejvyspělejším a nejindividuálnějším výrazem selského vlastenectví druhé poloviny 18. století. Vavák je na jedné straně typickým dokladem tohoto selského vlastenectví, ale zároveň jedinečnou osobností, která průměr vlastního okolí výrazně přerostla. Ve Vavákovi se tak prolínalo několik vlasteneckých obsahů. Je u něho možno postřehnout starší prvky barokního vlastenectví, zejména jeho katolický přídech, které si v době, kdy za josefinismu dochází u jiných vrstev národa spíše k toleranci jiných vyznání, pro sebe nárokuje uznání vyššího a pravdivějšího češství. Zároveň Vavákovo selství intenzivně tlačilo v rámci jeho vlastenectví do popředí hodnoty selského rodu a rodového tradicionalismu, které Kutnar charakterizuje jako myšlenkový konzervatismus. Vavákovo vlastenectví bylo ovšem také napájeno — a v tom tkví právě ona jeho výjimečnost — skrze aktivní recepci myšlenek učeneckých, městských a šlechtických vrstev, často skrze prostředkující článek v podobě venkovských kněží.

V konečném Kutnarově soudu předznamenává Vavák budoucí růst národního a společenského vědomí selského lidu, když je mu jedním z předních spoluvůrců novodobého češství. Vavák totiž není podle českého historika zjevem pouze selským, nýbrž šíře všečeským. Základní podtón všeho jeho náboženského, selského a vlasteneckého myšlení nakonec vidí Kutnar ve Vavákově češství.⁵⁸

* * *

David Hanák hovoří o tzv. konzervativním obratu v českém intelektuálním myšlení druhé republiky,⁵⁹ který charakterizuje jako pokus o restauraci vavákovských hodnot jak s jejich zápory (jistou dávkou nesnášenlivosti k mimokatolickému světu), tak klady. Ty shledává v harmonizaci společnosti, snižování jejich revolučních tenzí a při dobovém sníženém očekávání od politiky v jejím vyvažování nepolitickou činností v oblasti náboženské a kulturní. Zároveň jde o hledání nejvyššího společného jmenovatele, kterým se stává český nacionalismus. Pokud při vědomí její určité upřílišněnosti základy této teze přijmeme, lze tuto studii chápat jako analýzu, jak k této „restauraci vavákovských hodnot“ za druhé republiky (a také v prvních letech protektorátu) přispěli historikové z katolicko-konzervativního proudu českého dějepisectví.

57 Tamtéž, s. 126–144.

58 Tamtéž, s. 145–147.

59 David HANÁK, *České konzervativní myšlení*, Brno 2007, s. 260.

RÉSUMÉ:

The view of peasant scribes in the Czech historiography in the 1930s and 1940s was developed from two sources. On the one hand, there was an effort to discover the values of the peasant history through scientific instruments, to bring them up to date in the contemporary public space, and to help to establish certain rural traditions in support of contemporary politico-ideological projects. In the political discourse of the Second Republic (under the influence of the former Agrarians, inter alia) there was a pronounced tendency towards the agricultural people as a basis for future national and state developments. The emphasis on the agricultural people and the related values (such as the relation to the land) was carried over to the Protectorate period for its usability and its national guarding and defensive stance.

The second source was a reaction to the interpretation of the Czech National Revival in Sudeten German historiography, which largely viewed Czech society of the 17th and 18th century as a peasant nation, which had only reached its national and cultural maturity as a result of the German influence. Czech historians, in an attempt to prove the cultural maturity of the rural environment at that time, placed an emphasis on its cultural and literary and intellectual performances, materialised in particular in the works by the peasant scribes. At the same time, they gave more prominence to the domestic, Czech roots of the National Revival, including the place of the peasant masses in this process, in resignation to grasp those German factors that were emphasised by their Sudeten German colleagues.

In these broader considerations, the task of capturing the history of the peasant scribes was given to the Catholic-conservative stream of Czech historiography, which was able to develop the older concept of this historiographical line about the domestic roots of the Czech National Revival in the Baroque era. The Baroque, thus conceived, acquired during the Second Republic and the Protectorate a very pressing and psychologically encouraging form (path from national disaster to new national resurrection). Concretely, Czech historians developed an older thesis by Josef Pekař about the upsurge and growth of the national idea in the Baroque period and his evaluation of F. J. Vavák as evidence of a high degree of national-cultural awareness of the peasant population in the second half of the 18th century.

Zdeněk Kalista, Bedřich Slavík and František Kutnar considered in their specific interpretations F. J. Vavák as proof of the high mental state of the peasant masses. Moreover, Kalista regarded Vavák as a more general type of the rural population saturated with Baroque culture, characteristic of the Czech language consciousness, while to Slavík he was a typical peasant scribe actively writing and trying to spread the national consciousness through his work. Kutnar then incorporated Vavák and the peasant scribes in general, as important factors into the process of formation of the Czech nationalism, when they had taken part in the incorporation of the broad folk masses into the nation's content between the beginning of the 18th and the middle of the 19th century. In their personalities, the peasant peoples themselves began to identify themselves as part of the nation and consciously enlisted in it, being pioneers of this movement in their milieu when they overcame the existing village isolation with their wider interest and education.

Mgr. Tomáš Pánek je doktorandem na Historickém ústavu FF MU v Brně. Ve své dizertační práci se věnuje českému dějepiscetví v letech 1938–1945, a to ve srovnávací a vztahové perspektivě s tehdejší historiografií sudetoněmeckou a slovenskou (panek.t@seznam.cz).